

Pročelje sabornice poslije pregradnje, 1911. godine (Muzej grada Zagreba)
Front elevation of the Assembly building after its reconstruction, 1911

Lelja Dobronić

Institut za povijest umjetnosti, Zagreb (vanjski suradnik)

Izvorni znanstveni rad – Original scientific paper
predan 25. 10. 1993.

Povijest palače Hrvatskoga sabora

Sačuvani zaključci Sabora dokazuju da je Sabor zasjedao u Zagrebu već u 13. stoljeću (1273)¹, a u tijeku 14. i 15. stoljeća tu su se češće održavala saborska zasjedanja. Sabor se sastajao u »kraljevskom i slobodnom gradu na brdu Gradecu zagrebačkom« (današnjem Gornjem gradu) koji je bio siguran, jer je od sredine 13. stoljeća bio utvrđen snažnim bedemima i kulama. Kad je izuzetno Saboru predsjedavao kralj (1480., 1481.), odvijao se taj važan državni događaj nesumnjivo u kraljevskom dvoru koji je bio sagrađen 1335. godine uz južni gradski bedem blizu malih vrata (Dverca).

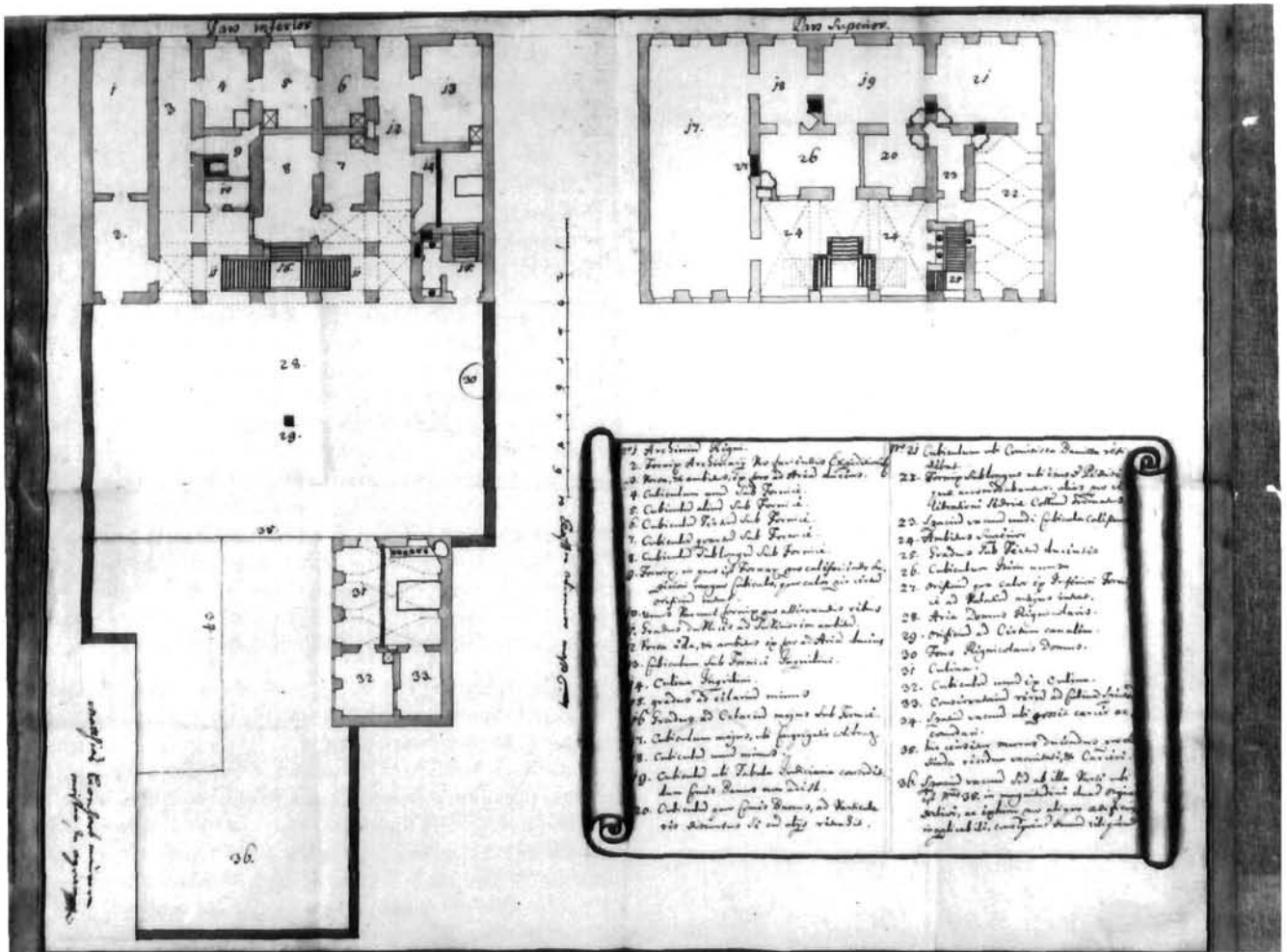
Pošto je u prvoj četvrtini 16. stoljeća sagrađena velika i jaka tvrđava oko katedrale i biskupskoga dvora (1512.-1520.), održavali su se sabori i u toj utvrdi (»u biskupskoj tvrđi«), najprije nesumnjivo u jednoj većoj prostoriji, kvadratnoj kuli na istočnoj strani, a kasnije (poslije 1730. godine) u dvorani barokne biskupske palače, osobito u prigodama kad je zagrebački biskup kao zamjenik bana predsjedavao Saboru. Sabor se i dalje povremeno sastajao u susjednom »kraljevskom i slobodnom gradu«, vjerojatno u palači bana Nikole Zrinskog (na Markovićeveu trgu 3), a dokumentirano u palači Nikole Erdödyja (1688., 1689.) na Markovu trgu (Markov trg 2 – Matoševa 12) i u gradskoj vijećnici (1712., 1718.) na uglu Markova trga i nekad glavne Gospodske (Ćirilometodske) ulice.

Do kraja trećeg desetljeća 18. stoljeća u Zagrebu nije bilo zgrade posebno namijenjene održavanju i radu Sabora. Na početku 1731. godine pobrinula se Kraljevina, kako se skraćeno nazivala Kraljevina Hrvatska, Slavonija i Dalmacija, za doličnu i dovoljno prostranu kuću, zaključkom koji glasi: »Gospoda su uvidjela i jednodušno osjećaju da je u ovom slobodnom i kraljevskom gradu zbog sve češćih zasjedanja Sabora i sudbenih sastanaka, i iz mnogih drugih sličnih tegotnih razloga, neophodno potrebna javna kraljevinska zgrada koja bi bila što prikladnija.«² Kupljena je kuća na Markovu, tada glavnom zagrebačkom trgu, nasuprot svetišta župne crkve sv. Marka (danas: Radićev trg 6), od Nikole Vojkovića Klokočkog, nasljednika obitelji Črnkoci, za tri tisuće pet stotina rajnskih forinta.³ Kuća je bila jako zadužena, tako da je Sabor plaćao vjerovnicima.⁴ Još iste godine kuća je stradala u požaru koji je zahvatio velik dio Zagreba, pa je u njezin popravak i »gradnju gotovo iz temelja« potrošeno »više tisuća forinta«, zapisano je 1739. godine.⁵

Moguće je rekonstruirati tijek događaja. Godine 1732. Sabor je imenovao odbor koji će voditi popravak »kraljevinske kuće« (kako se tada nazivala saborska palača) i nadzor nad radovima. Osim uglednih ličnosti u odboru su bili »majstor zidar i drugi (majstor) tesar« kojima nisu zapisana imena. Određeno je da se tisuća forinti isplati kad kuća bude gotova, »da kuća ne ostane nedovršena«. Raspored prostorija bio je ucrtan u tlocrt koji se nije sačuvao, ali je u spisu naveden popis prostorija.⁶ Slovom A označena »velika soba služiti će za Sabore Kraljevine, a i za glavna županijska sudovanja«. Ta se velika soba naziva i »palača« (*palatium*). Predviđene su sobe za »arhiv Kraljevine gdje će se čuvati protokoli, sobe za sudovanje Banskog stola, nadsvođena soba za dvije škrinje Kraljevine: jednu u kojoj su privilegiji Kraljevine, drugu za novac«. U posebnoj sobi mogle su »u slučaju potrebe udovice, siročad i drugi« pohranjivati na čuvanje »zapečaćene škrinje s ispravama i drugim predmetima«. Taj prijedlog uređenja saborske palače zajedno s prijedlogom gradnje stana za nadstojnika kuće i zatvora u dvorištu priređen je za Sabor 1732. godine. Radovi su napredovali sporo, pa je onih tisuću forinta, namijenjenih završetku gradnje, ostalo netaknuto 1733. i 1734. godine.⁷ Godine 1735. Sabor je donio zaključak da članovi

Sažetak

Sabor se sastajao u Zagrebu već od 13. stoljeća (sačuvan zapisnik iz 1273. godine) u kućama uglednika, kraljevskom dvoru u Gradecu i biskupskom dvoru na Kaptolu, a 1731. kupljena je za njegovo stalno sjedište kuća na Markovu trgu nasuprot svetišta crkve sv. Marka. Veliku adaptaciju izveo je Matija Leonhart, »zidarski majstor u Zagrebu«. Jednokatna saborska palača s devet prozorskih osi dobila je barokno pročelje. Kupnjom susjedne kuće 1839. palača je trebala biti povećana, ali plan Bartola Felbingera nije bio prihvaćen. Posao je bio povjeren »arhitektu« Aleksandru Brdariću, koji je 1846.-1849. podigao veliku dvokatnicu. Njegovo predvorje i dvorana za saborska zasjedanja služe i danas. Brdarićevo kasnobidermajersko izgubilo se kad je saborska palača 1908.-1910. ugrađena u novopodignutu Vladinu palaču, s kojom je dobila zajedničko pročelje prema projektu tvrtke »Kalda i Stefan arhitekti i graditelji«.

Tlocrt saborske palače, izradio Matija Leonhart 1738 ili 1740. godine (Hrvatski državni arhiv)
Ground plan of the Assembly building, designed by Matija Leonhart, 1738 or 1740.

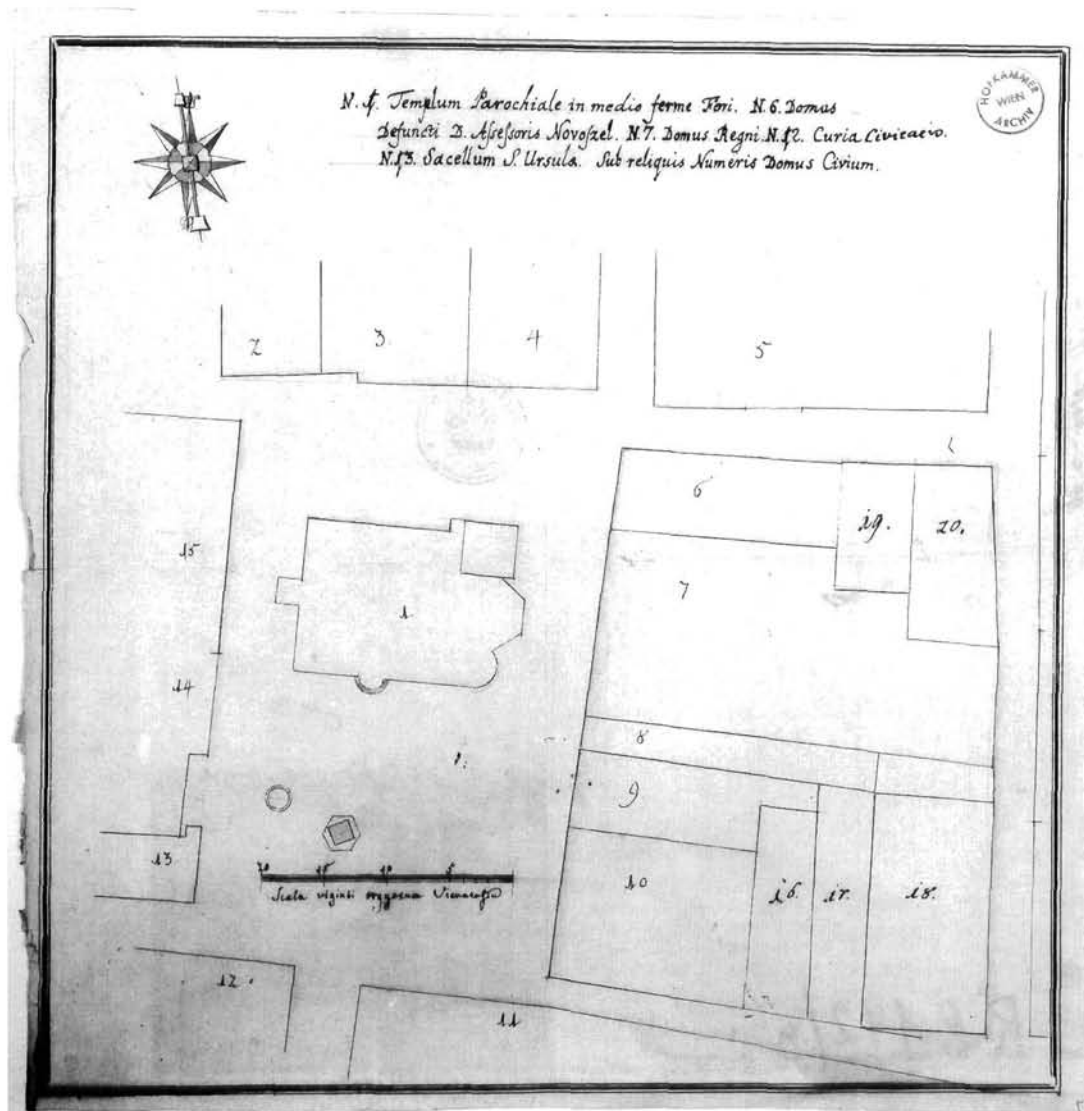
odbora imaju pregledati »koje potrebe ne podnose otezanje i ne mogu se dulje odgadati.«⁸ Nakon toga, saborska je palača bila dovršena i uređena tako da je u njoj Sabor zasjedao 6. svibnja 1737. godine.⁹ Ipak, neki su radovi i dalje bili potrebni. Svjedoči o tome ne samo datum idućeg zasjedanja Sabora u toj palači, 27. travnja 1748. godine, već i prvi sačuvani tlocrti s opisom prostorija koji nose potpis »Matije Leonharta, zidar-skog majstora u Zagrebu«. Taj lijep akvarelirani crtež moguće je datirati po njegovu autoru. Matija Leonhart sudjelovao je u osnivanju građevinskog ceha u »slobodnom i kraljevskom gradu« 28. travnja 1741. godine.¹⁰ To njegovo društveno djelovanje upućuje na njegov boravak i rad u Zagrebu i prije nastanka ceha. Prema tome, mogao je on svoj tlocrt izraditi 1738. godine, što posredno potvrđuje činjenica da se tlocrt našao među arhivskom gradom iz te godine.¹¹ Leonhart je radio znalčki. Nacrtao je tlocrt prizemlja s dvorištem i dvorišnom zgradom, tlocrt prvoga kata i mjerilo u bečkim hvatima. Saborska palača bila je velika: dugačka 28 m, široka 18,5 m¹². Imala je veliko dvorište koje je sezalo do Opatičke ulice. Zapremala je šest »funduša«,¹³ dok su prosječne gornjogradske kuće stajale na jednom »fundušu«.

Leonhart je na svom tlocrtu brojevima od 1 do 16 označio prostorije prizemlja. Broj 17 nosi dvorana, »velika soba gdje

se održava Sabor« (*Cubiculum maius, ubi Congregatio celebratur*). Dvorana se protezala uz južni zid palače od uličnog do dvorišnog pročelja, a na svakom je imala po tri prozora. U inventaru »kraljevske kuće« zapisano je kako je saborska dvorana bila opremljena: »U velikoj sobi ili palači dva velika stola, i za njih dva komada zelenog sukna, dvanaest sjedala presvučenih zelenim suknom, dvanaest sjedala presvučenih modrim suknom, dvanaest sjedala presvučenih crvenom kožom, tri veća sjedala, od kojih jedno presvučeno zelenom svilom, a druga dva zelenim baršunom.« Prema tom opisu dvorana je morala djelovati svečano i vedro. Kad se preračuna mjerilo, označeno na tlocrtima u bečkim hvatima, dvorana je bila dugačka 18 m, a široka 6,5 m.

Raspored ostalih prostorija, većih i manjih soba u prvom katu i u prizemlju, bio je sasvim asimetričan, osim dvokrakog stubišta i predvorja oko njega, koje je bilo smješteno na dvorišnoj strani palače. U palači su se nalazili uredi Sabora, arhiv sa znamenitom »skrinjom privilegija Kraljevine«, sud, spremište oružja i u dvorištu zatvori. Povremeno su se tu čuvali i topovi »da ne propadnu od kiše«¹⁴, kad nisu bili potrebni Vojnoj krajini.

Kraj sve asimetrije u unutrašnjosti palače pročelje na Markovu trgu bilo je potpuno simetrično: u prvom katu, devet prozora

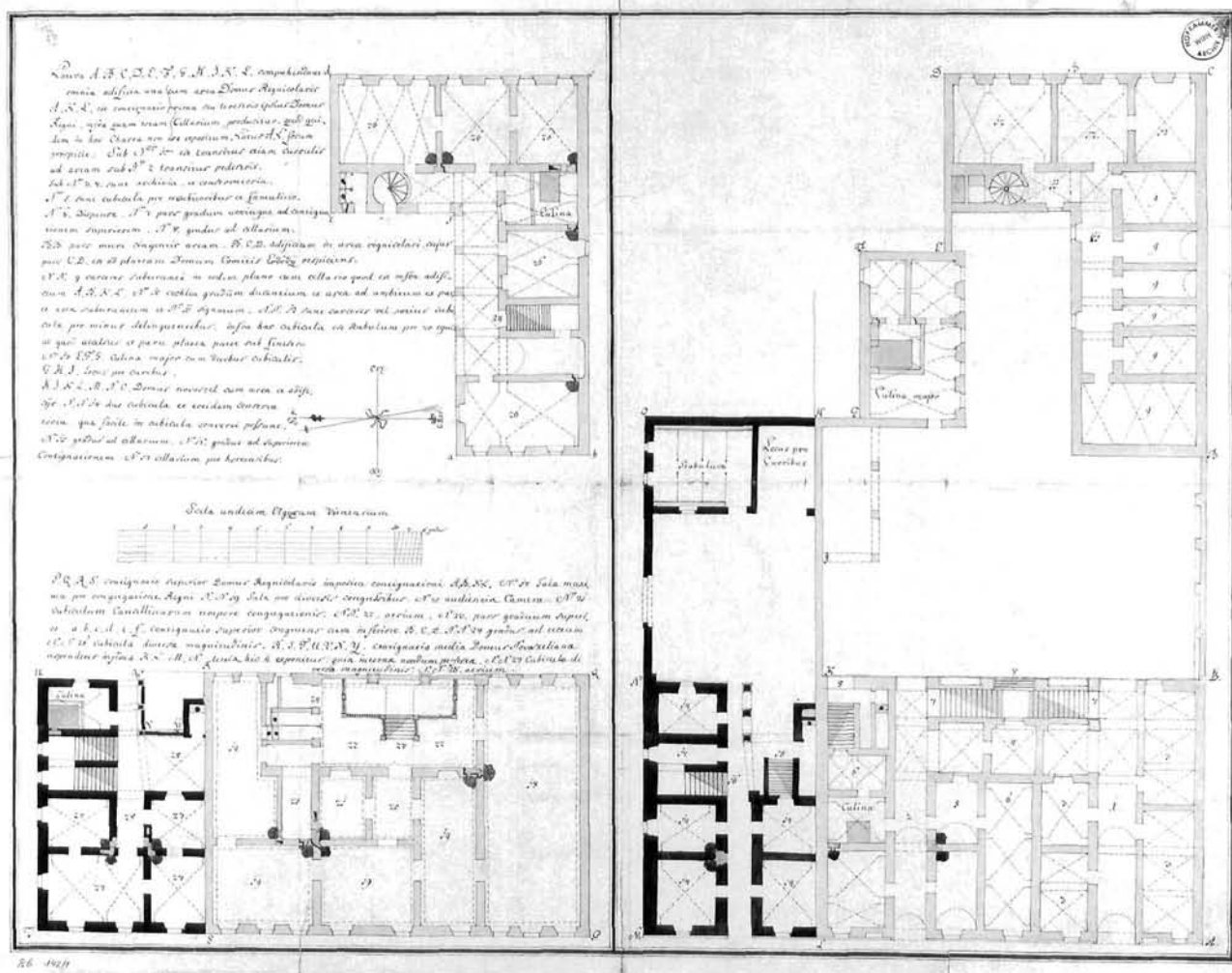

Položajni nacrt zgrada na Markovu trgu, 1770. godine (Hofkammerarchiv, Beč)
Site plan of a building on St. Mark's Square, 1770

u tri skupine, od kojih se srednja odlikuje većim razmacima među prozorima. Središnja skupina prozora ponovljena je u prizemlju. Uz nju je sa svake strane kolni ulaz i dugačak hodnik koji vodi u dvorište, te još po jedan prizemni prozor.

Uz Leonhartove tlocrte nije naden nacrt pročelja. Sačuvan je još samo plan krovišta dvorišne zgrade koja se – sudeći po isplatama za građu i rad – gradila od 1746. do 1748. godine.¹⁵ Godine 1756. Hrvatski je sabor primio pod svoj krov Zagrebačku županiju.¹⁶ Budući da je Zagrebačka županija imala vlastite urede, sudove i arhiv, dosta prostrana saborska palača bila je pretijesna za dvije najvažnije institucije s opsežnim djelatnostima. Iako je Zagrebačka županija bila samo stanar u ovoj palači, »saborska su se zasjedanja već petnaest godina održavala ili u Varaždinu u stanu Njegove ekscelencije bana ili u Zagrebu, i to u biskupskoj tvrđi i dvoru«, zapisano je 1771. godine u službenom izvještaju o tome nepovoljnom stanju.¹⁷ Prikazom stanja popraćen je prijedlog da se kupi susjedna dvokatna kuća na uglu, od obitelji Novosel, pa da se spajanjem kraljevske kuće i te uglovnice dobije dovoljan prostor za Hrvatski sabor i za Zagrebačku županiju. Najdragocjenije je za povijest palače da su uz taj prijedlog sačuvana tri priloga: a) položajni nacrt zgrada na Markovu trgu, b) tlocrti prizemlja i prvoga kata saborske palače i Novoselove uglovni-

ce, c) pročelja tih zgrada na Markovu trgu.¹⁸ Tlocrt kraljevske kuće poznat je po već opisanom tridesetak godina starijem Leonhartovu tlocrtu. Kad se promotri pročelje i mjerilo (u oba slučaja označeno u bečkim hvatima), vidi se da se pročelje, nacrtano 1770. godine, potpuno podudara sa starijim tlocrtom i s prikazom pročelja na grafici Markova trga iz 1783. godine.¹⁹ Akvarelirani nacrt pročelja iz 1770. godine i perspektivni pogled na grafici iz 1783. godine vrlo jasno pokazuju kakvo je pročelje krasilo saborsku palaču. Prvi kat, odijeljen od prizemlja istaknutim vijencem, bio je viši od prizemlja, pa su i prozori bili znatno viši. Nad svakim se dizao barokno oblikovan natprozornik, izveden iz zabata kao osnovnog motiva. Barokni lomljeni zabati nadvisivali su oba portala. Ti jednostavni dekorativni elementi dostajali su da toj nesumnjivo tada najvećoj palači Gornjega grada dadu obilježje živosti i stanovite raskoši. Budući da pročelje odgovara Leonhartovu tlocrtu (a Leonhart je kuću kupljenu za sabornicu produljio kupnjom susjedne kuće s južne strane²⁰ – čime je sabornica dobila svoju punu duljinu), smije se pretpostaviti da je Matija Leonhart svojim radom 1738. ili oko 1740. godine autor barokne kraljevske, odnosno saborske palače, i to dvorane za zasjedanja Hrvatskog sabora kao glavne prostorije, i pročelja kao vanjskog obilježja reprezentativnosti njezine funkcije. Ona je bila ne

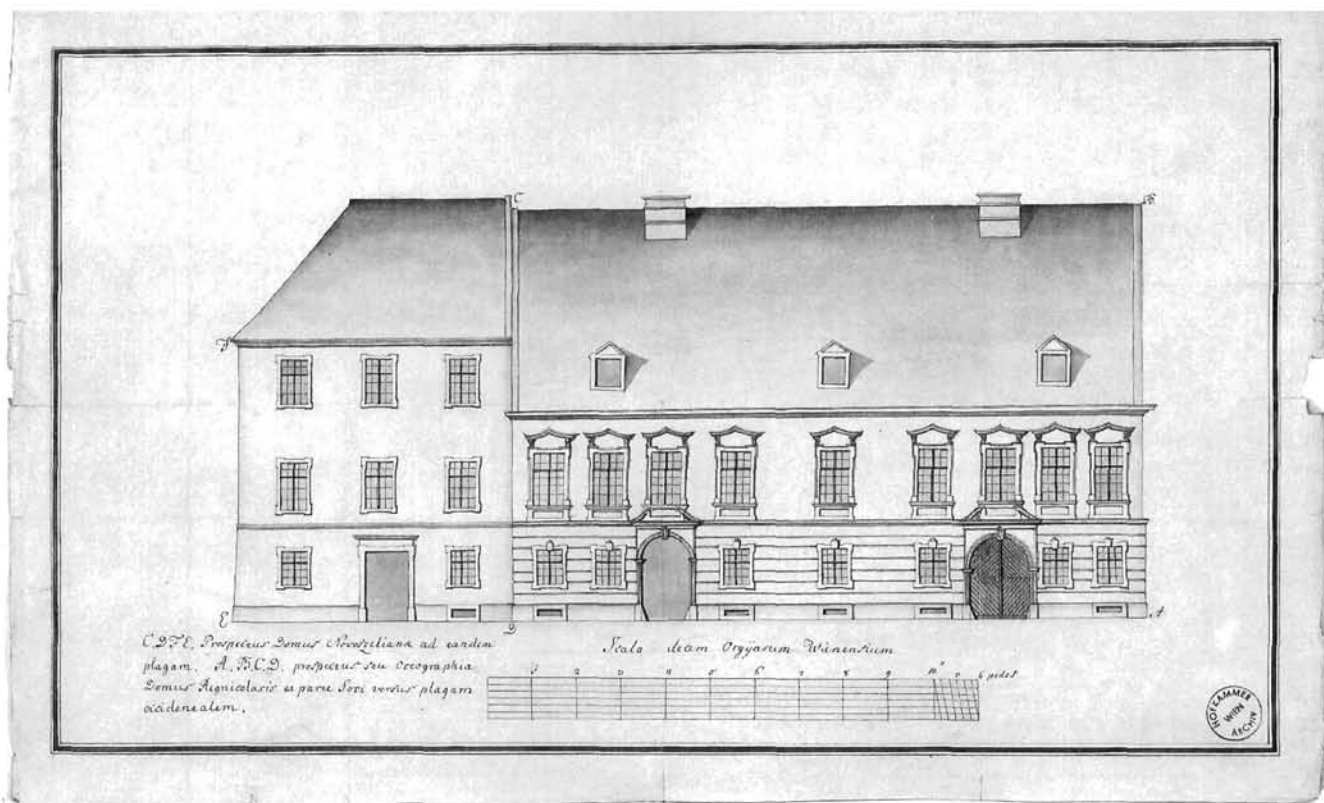
Tlocrta saborske palače, 1770. godine (Hofkammerarchiv, Beč)
Ground plans of the Assembly building, 1770

samo najveća, već i po vremenu gradnje, a i po ljepoti, prva barokna palača u Gornjem gradu.

Prijedlog da se »kraljevska kuća« poveća kupnjom susjedne Novoselove uglovnice nije odobrila Marija Terezija, čini se, iz financijskih razloga.²¹ Sabor je u posljednjoj četvrtini 18. stoljeća zasjedao isključivo u slobodnom i kraljevskom gradu na brdu Gradecu zagrebačkomu dijeleći svoju palaču sa Zagrebačkom županijom. Tako je bilo do 1807. godine, kad je Sabor donio zaključak da »treba« kupiti takvu kraljevsku kuću u kojoj će se moći smjestiti najviši sudovi i stanoviti banovi »koji sada moraju po gradu tražiti stan«.²² Već na početku iduće godine saborski je zaključak²³ proveo ban Ignac Gyulay ugovorom s barunom Ferdinandom Kulmerom o kupnji njegove kuće na suprotnoj, zapadnoj strani Markova trga. Transakcija je provedena tako da je Sabor prodao svoju palaču Zagrebačkoj županiji kako bi tim novcem kupio za sebe novu palaču, novu »kraljevsku kuću«, »za trajan stan banova, sjedište sudova, pohranu javnih spisa i kraljevinskih knjiga«, tj. saborskih zapisnika (danas: Markov trg 1).

Palača koju je Sabor kupio 1808. godine imala je već tada dugu i zanimljivu povijest.²⁴ Došla je do svog opsega i oblika u više etapa. Veći dio palače, onaj sjeverni, bio je od 1661. do 1670. godine u vlasništvu bana Petra Zrinskog. Konfiska-

cijom imovine Petra Zrinskog prodana je kao naknada za dugove barunu Čikuliniju. Godine 1687. kupio ju je grof Ivan Drašković Trakošćanski. Rodbinskim vezama prešla je u vlasništvo obitelji Sermage, a od njih udajom kćeri Petra Troila Sermagea pripala je Ivanu Emilijanu Kulmeru. Na položajnom nacrtu Markova trga iz 1770. godine južna polovica Sermageove palače (označene brojem 14) bila je uvučena oko tri i pol metra u odnosu na sjevernu polovicu, pa joj je pročelje bilo neuobičajeno prelomljeno. Južno od te kuće, na uglu pokrajnje (danas Freudenreichove) ulice, stajala je kapela sv. Uršule (označena na položajnom nacrtu brojem 13), na koju se nastavljala stara gradska oružana. Na grafici Markova trga iz 1783. godine prikazana je palača jedinstvena, ravnog pročelja, podijeljena lezenama u deset prozorskih polja. Ta razrada pročelja, koja se održala do danas, potječe prema tome od velike pregradnje stare palače, izvedene između 1770. i 1783. godine, tj. u vremenskom rasponu od položajnog nacрта do grafike. Grof Kulmer srušio je 1801. susjednu napuštenu i desakriranu kapelu i oružanu, produljio palaču na Markovu trgu s tri prozorske osi do ugla ulice (Freudenreichove), i na mjestu kapele i oružane sagradio jednokatna krila (u Freudenreichovoj i Matoševoj ulici). Produljenje palače na Markovu trgu primjećuje se na pročelju po tome što je razmak između treće i četvrte prozorske osi (brojeći od ugla) veći nego raz-

Pročelje saborske palače, 1770. godine (Hofkammerarchiv, Beč)
Front elevation of the Assembly building, 1770

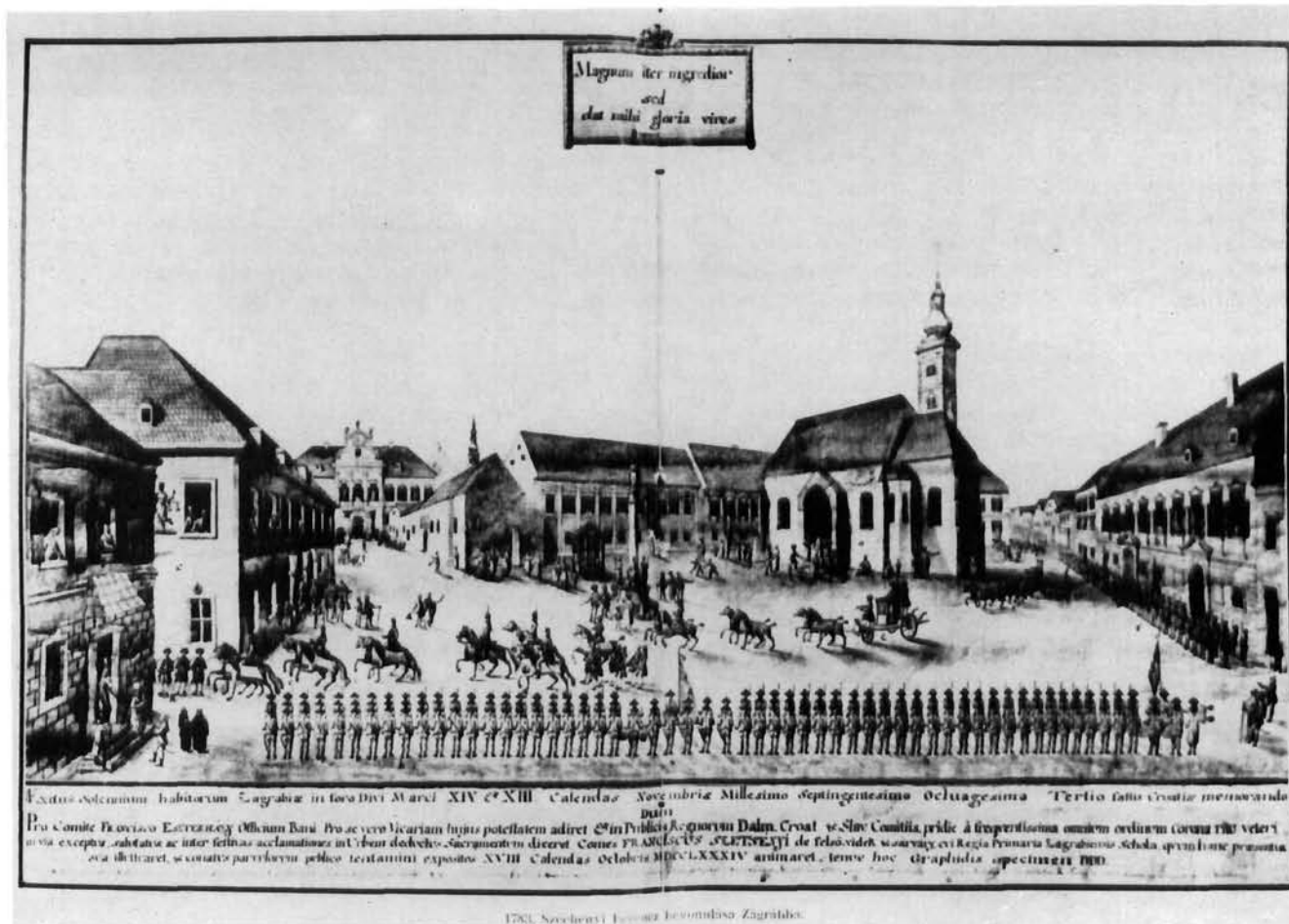
maci između ostalih prozorskih osi. Gradnja se zamašnog kompleksa (na trgu i u dvjema ulicama) otezala, pa je sin Ivana Emilijana Kulmera Ferdinand 1808. godine nedovršenu zgradu prodao Hrvatskom saboru. Produljenje palače izvodio je zagrebački graditelj Ivan Eyther, a kako je on djelovao u Zagrebu od 1775. godine, može se pretpostaviti da je i ona ranija dogradnja palače njegovo djelo. Čim je Sabor kupio palaču, bilo je odlučeno da se na južnom i zapadnom krilu (u Freudenreichovoj i Matoševoj ulici) podigne drugi kat. Radovi su izvedeni 1808. i 1809. godine, a o obračunima raspravljao je Sabor još 1811. godine.²⁵ U toj prostranoj trokrilnoj zgradi raspored je bio ovaj: u prizemlju na Markovu trgu zemaljski arhiv, a u prizemlju u Freudenreichovoj ulici saborska dvorana s pet prozora na ulicu. U cijelom prvom katu stanovali su banovi, a u drugom katu nalazili su se najviši sudovi (Banski i Zemaljski sudbeni stol). Staje za konje nalazile su se u prizemlju u Matoševoj ulici. U banov stan ulazilo se jednim od dvaju ulaza na Markovu trgu. Ostali su imali ulaz u južnom krilu. Tom je palačom bilo u prvom redu riješeno pitanje stana za bana, pa je i dobila naziv »banska palača«, a kasnije »banski dvori«.²⁶

Hrvatski sabor u ovoj kraljevinskoj kući, odnosno banskoj palači, nije imao dovoljno prostora za svoje potrebe. Odbor koji je upravljao zgradom izložio je Saboru 11. studenog 1837. mišljenje i prijedlog da treba »povećati kraljevinsku kuću, jer su arhivi sudova u vlažnim prostorijama«, i osobito »jer nema u ovoj kući dvorane potrebne za zasjedanja Sabora«, a »nudi se na prodaju prelijepa kuća baruna Raucha u neposrednom susjedstvu kraljevske kuće, i tako se pruža prilika da se

poveća i proširi za dostojanstvo Kraljevine«.²⁷ Naime, udovica baruna Danijela Raucha nudila je svoju palaču uz banske dvore (danas: Markov trg 2) za 28.000 forinta. Saborska komisija, s banom Franjom Vlašićem na čelu, smatrala je da se tom kućom ne bi riješio glavni problem Sabora – dovoljno velika dvorana, nego bi dvoranu trebalo sagraditi u dvorištu u Kapucinskoj (danas Matoševoj) ulici. Hrvatska za to nije imala novca, pa je odlučeno »da se potiče skupljanje pomoći za ukraš Kraljevine«.

Saborski zapisnik bilježi da je zasjedanje Sabora 4. kolovoza 1836. godine²⁸ održano u Županijskoj palači, u dvorani gdje su se i prije održavali sabori, a prilozi za gradnju saborske dvorane u Kapucinskoj ulici marljivo su se prikupljali. Godine 1839., 21. svibnja,²⁹ izviješćeno je da je za »prikladnu dvoranu za saborska zasjedanja i veći prostor za Banski i Zemaljski sudbeni stol« prikupljeno 26.000 forinta i pedeset zlatnika, od čega je sam zagrebački biskup Juraj Haulik dao tri tisuće forinta. Prikupljanje je dobrovoljnih priloga nastavljeno. Kupljena je susjedna Rauchova palača i odobrena su sredstva za njezinu restauraciju.³⁰ Planovi, izmjene planova i novac za adaptaciju, odnosno prigradnju uz kraljevinsku kuću, koja se sad protezala po cijeloj zapadnoj strani Markova trga, češće su predmet izvješća i rasprava u Hrvatskom saboru u to doba. Sabor je zasjedao i dalje u svome starom sjedištu, tada palači Zagrebačke županije.³¹

Stara »kraljevska kuća« na istočnoj strani Markova trga više nije odgovarala potrebama Zagrebačke županije, a pogotovo zasjedanjima Hrvatskog sabora. Zato je Županija 17. prosinca

Markov trg 1783. godine (desno saborska palača)
St. Mark's Square, 1783 (Assembly building on the right)

1838. godine odlučila ostvariti ono što nije uspjelo 1770. godine: kupiti, zbog goruće potrebe za povećanjem prostora, susjednu uglovnicu Nikole Zdenčaja (nekad obitelji Novosel) za 8500 srebrnih forinta i stotinu zlatnih dukata,³² o čemu je potpisan ugovor 19. veljače 1839. godine.³³ Smatralo se da je stara dvokatnica (njezin vlasnik od 1695. do 1714. bio je pisac i izdavač Pavao Ritter Vitezović)³⁴ vrlo prikladna ne samo zbog svoje neposredne vezanosti uz glavnu palaču, prostorijā i prostranog dvorišta, već i jer se može zajedno sa županijskom palačom podići za još jedan kat. Izradba nacrtā i troškovnika bila je povjerena zagrebačkom graditelju Bartolu Felbingeru. Nacrti su bili poslani na odobrenje nadležnom Kraljevskom ugarskom namjesničkom vijeću. Radovi su počeli u jesen 1841. godine rušenjem nedavno nabavljene kuće na uglu. Poseban odbor vodio je nadzor nad radovima. Da poveća zemljište, Zagrebačka je županija 27. studenog 1841. godine kupila kuću trgovca Franje Karničniga na uglu Županijske (29. listopada 1918.) i Opatičke ulice.³⁵ U godini 1842. gradnja na mjestu srušene uglovnice napredovala je sporo, a u proljeće 1843. stigla je obavijest da Felbingerovi nacrti za proširenje palače (poslani 1841. godine) nisu odobreni, jer ne zadovoljavaju ni tehničke ni sigurnosne, ni zdravstvene zahtjeve. Trebalo je izraditi nove osnove i troškovnik, a gradnju obustaviti. Odlučeno je da se gradnja nastavi, jer je dospjela do prvoga kata, pa je na početku 1844. godine novosagrađeni dio zgrade na uglu Markova trga i Županijske ulice bio pod krovom.³⁶

Županija je uporno nastojala da postigne odobrenje Felbingerovog projekta, ali u tome nije uspjela. Kraljevsko ugarsko

namjesničko vijeće vratilo je nacrtē i troškovnik³⁷ (20. lipnja 1844), tražilo nove nacrtē, troškovnik i detaljne opise predviđenih radova,³⁸ uz zahtjev da ih izrade službeni mjernici. Budući da oni nisu mogli ili htjeli preuzeti taj zadatak, posao je povjeren zagrebačkom tada još mladom graditelju Aleksandru Brdariću (rođenom 1813. godine),³⁹ koji je imao nacrtē što prije dovršiti.⁴⁰ Imenovan je novi građevni odbor za nadzor radova. Brdarić je na svoje nacrtē, nama danas nažalost nepoznate, i na predračun za gradnju stavio datum 1. veljače 1846. godine. Potpisivao se kao »arhitekt«.⁴¹ Projekt je poslan na odobrenje Kraljevskom ugarskom namjesničkom vijeću uz molbu da se dovrši ugaoni dio kako bi se mogao upotrebljavati. Stanari kuće, koja je bila kupljena od Karničniga, dobili su otkaz, da bi se kuća adaptirala za Sudbeni stol, arhiv i pisarnicu. Prema Brdarićevu predračunu i planu imala se srušiti stara saborska, u to doba županijska palača, i dovršiti dio na uglu koji je do tada, tj. do 1846. godine, dospio pod krov.

Odlučeno je, 20. svibnja 1846. godine, da se gradnja povjeri Aleksandru Brdariću.⁴² Zbog tehničke neispravnosti morao je izmijeniti krov novopodignutog dijela na uglu, i uz to je rušio staru sabornicu. U svibnju 1847. godine još se ističe potreba gradnje,⁴³ a 21. kolovoza 1847.⁴⁴ već je »u dvorani novosagrađene županijske kuće prvi put održana skupština«. Ostalo je, nesumnjivo, još dosta posla na palači, a prikupljali su se i dalje dobrovoljni prilozi; biskup Juraj Haulik dao je opet velik prilog.⁴⁵ Uzrok sporom odvijanju poslova bio je trajan nedostatak novca, pa su se raspisivali novi porezi, a kočili su i viši organi vlasti od kojih su se morala tražiti odobrenja. Ono za

Pročelje saborske palače, prema projektu Aleksandra Brdarića izvedeno 1846-1849. godine (Muzej grada Zagreba)
Front elevation of the Assembly building according to Aleksander Brdarić's plan, designed 1846-1849

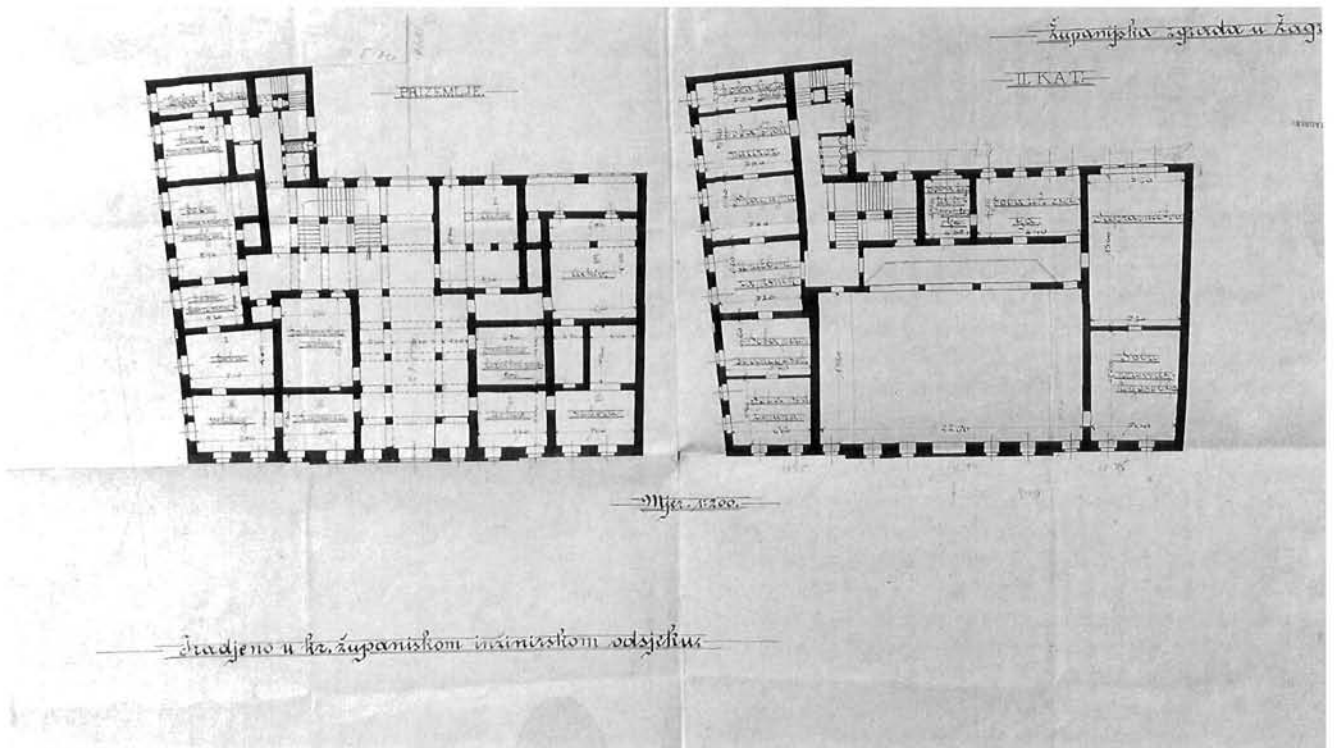
Brdarićev projekt od 1. veljače 1846. stiglo je tek u svibnju 1848. godine. Tada je zaključeno da Brdarić mora dobiti honorar za ono što je radio u protekle tri godine, a također i za budući rad.⁴⁶ Potkraj 1849. godine palača je dovršena. Tada su se u drugi kat uselili sudski uredi.

Hrvatski je sabor u to doba bio u velikoj nevolji što se tiče dvorane za zasjedanja. Uz banske dvore i susjednu bivšu Rauchovu palaču nije izgrađena dvorana na dvorišnoj strani, u tadašnjoj Kapucinskoj ulici. Nekadašnju sabornicu Županija je rušila kao dotrajalu i nepogodnu. Srećom je u zgradi kazališta na uglu Markova trga i Gospodske (danas Ćirilometodske) ulice sagrađeno 1834. godine ne samo gledalište s kazališnim uredajima, već i velika plesna (tzv. redutna) dvorana s galerijom. Sabor je tražio sredstva da tu dvoranu uredi za zasjedanja.⁴⁷ Tako je u njoj zasjedao Sabor 23. rujna 1845. godine.⁴⁸ Povijesne su prilike uvjetovale da su se najvažnija saborska zasjedanja održala upravo u toj dvorani: 18. listopada 1847. godine, kad je na prijedlog Ivana Kukuljevića hrvatski jezik u službenom uredovanju zamijenio tradicijom uvriježen latinski, i 5. lipnja 1848. godine pod predsjedanjem bana Josipa Jelačića, kad je među ostalim važnim odlukama ukinuto kmetstvo, tj. feudalni odnosi.⁴⁹

Za Hrvatski sabor od najveće je važnosti Brdarićev udio u opisanom višedesetljetnom nastojanju da se sagradi dvorana koja bi potpuno odgovarala zasjedanjima Sabora. To je bilo ostvareno Brdarićevom gradnjom za Zagrebačku županiju.

Brdarićeva dvokatna palača, koju je 1846.-1869. godine gradio po narudžbi te Županije, ne postoji danas u prvotnom obliku, jer je cijela istočna strana Markova trga na početku 20. stoljeća bila podvrgnuta velikim promjenama. Zbog toga je Brdarićevo djelo poznato samo posredno, na osnovi dviju fotografija s kraja 19. stoljeća, i po tlocrtima crtanim na početku 20. stoljeća.

Na fotografiji snimljenoj sa sjeverozapada vidi se pročelje palače bez sjeverozapadnog ugla, a na drugoj, snimljenoj s jugozapada, samo južni dio pročelja, jer ostalo zaklanja crkva sv. Marka. Pročelje je bilo plošno oblikovano, pa mu je glavna značajka suzdržljivost u razvedenosti. Središnji rizalit s leznama u prvom i drugom katu tako su plitki da bacaju vrlo kratku sjenu, a bez nje bi se jedva zamjećivali. Nešto su reljefniji trokutasti zabati nad prozorima prvoga kata na pobočnim dijelovima pročelja. Prozori prizemlja, poput onih u rizalitu, završavaju polukružno, onako kako je Brdarić rješavao prozore na ostalim svojim kućama. Majstorstvo kompozicije očituje se u finom grupiranju prozora-pačetvorina i onih koji završavaju polukružnim lukom. Potonji u središnjoj osi rizalita spojeni su u bifore. Unutar tih sasvim mirnih elemenata diskretno izbija duh vremena koji ne poznaje samo jedan ili jedinstven stil. Neoromanički elementi vidljivi su ne samo u tim biforama, već i u lunetama prozora u rizalitu. Može se zaključiti da se pročelje te jedine dvokatne palače na Markovu trgu odlikovalo mirom i otmjenošću posljednjih odjeka klasi-

Saborska palača prema projektu Aleksandra Brdarića, tlocrti snimljeni 1901. godine (Povijesni arhiv Zagreb)
The Assembly building according to Aleksander Brdarić's plan, ground plan dated 1901.

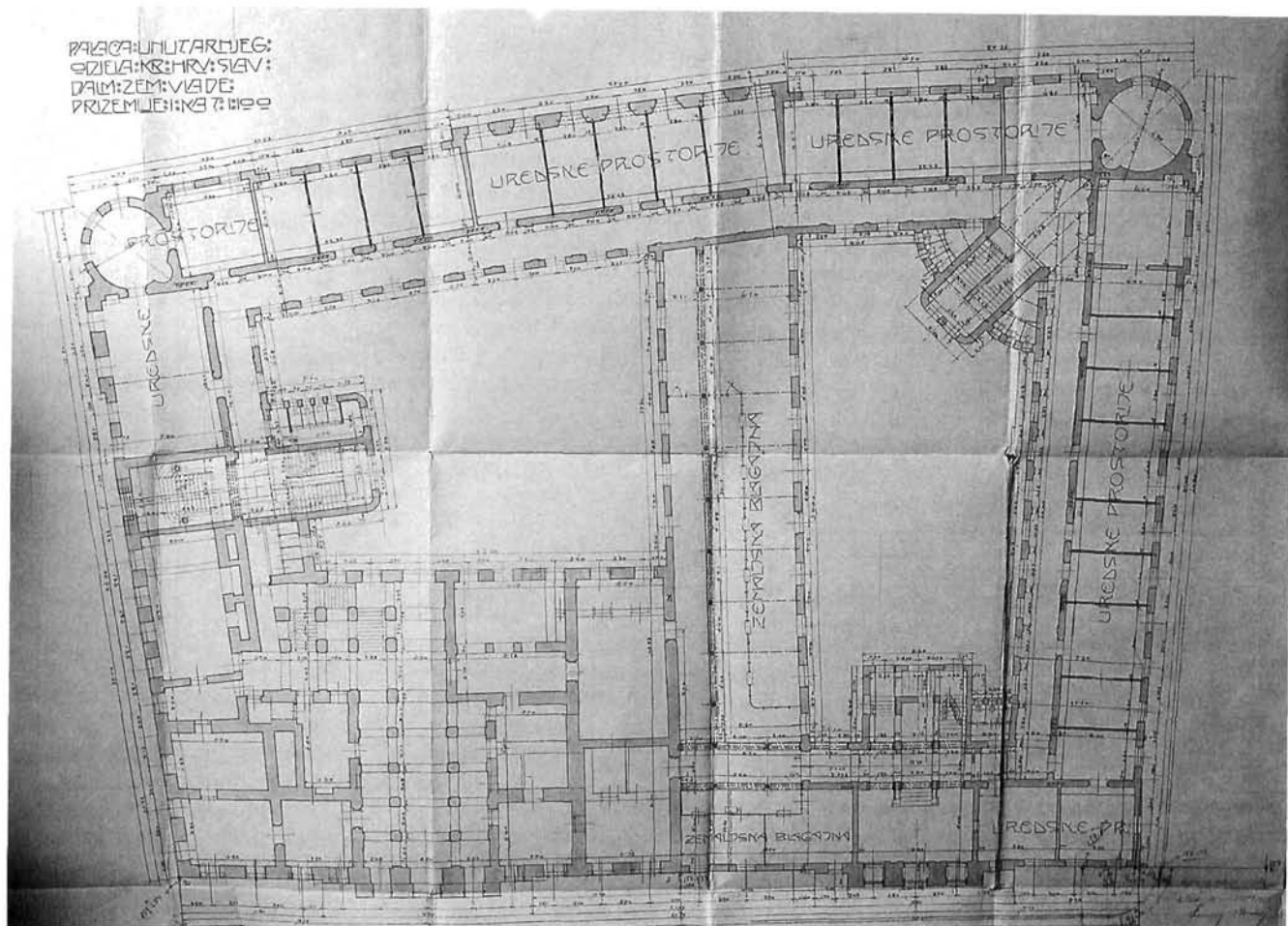
cizma miješanog s motivima historijskih stilova koji su tada bili na pomolu. Nije poznato kako je Brdarić riješio pročelje u Županijskoj ulici, koje je bilo tek nešto kraće nego glavno na Markovu trgu.

Za izuzetnu, nesvakodnevnu namjenu te palače najvažnije je Brdarićevo rješenje unutrašnjosti, poznato po tlocrtnim snimkama iz 1901. i 1908. godine.⁵⁰ Za javne svrhe važni su dvorana za zasjedanja i ulazni prostor, smješteni centralno uz glavno pročelje na Markovu trgu. U predvorje palače vode troja vrata, koja se dobro vide na fotografiji. Srednja su vrata najšira: očito, to je bio ulaz za kočiju koja je mogla – kao kod baroknih dvoraca i palača – vratima na dvorišnoj strani predvorja ući u dvorište. Predvorje je snažnim pilastrima podijeljeno u tri nadsvođena broda, od kojih je srednji najširi, ne smeta prolazu kočija, a stubište je smješteno sjeverno u dnu predvorja uz dvorišnu stranu. Sve ostale prostorije, arhivske i radne sobe raznih veličina, asimetrično su smještene s objiju strana predvorja i u krilu u Županijskoj ulici. Dvorana veličine 22,60x13,20 m se duljinom proteže uz pročelje, odakle dobiva danje svjetlo kroz pet prozora, od kojih je srednji dvostruk, što se lijepo vidi na fotografiji. Na suprotnoj dugačkoj strani dvorane u drugom je katu galerija koju podupiru dva pilastra. Na tlocrtu drugoga kata blijedo su ucrtane pobočne galerije, koje su najvjerojatnije bile lagane, drvene. Galerija na pročelnoj stijeni iznad prozora uklonjena je već potkraj 1864. ili na početku 1865. godine, u vrijeme prve adaptacije, odnosno uređenja dvorane.

Zbog zakočenog političkog i javnog života u šestom desetljeću 19. stoljeća, unutrašnjost te palače nije bila dokraja uređena, tako da je u vrijeme uspostave parlamentarizma, nakon tzv.

Bachova apsolutizma, Hrvatski sabor 1861. godine zasjedao opet u kazališnoj dvorani na Markovu trgu, o čemu svjedoči i crtež zagrebačkog slikara i grafičara Ivana Zaslje. Novi polet u političkom i kulturnom životu potaknuo je želju za doličnom dvoranom u županijskoj palači koja bi služila ne samo Zagrebačkoj županiji već i Hrvatskom saboru, kao što je nekada bilo. Inicijator uređenja takve dvorane bio je zaslužan znanstveni i kulturni djelatnik Ivan Kukuljević Sakcinski, tada veliki župan Zagrebačke županije. Njegovim nastojanjem uređivala se dvorana tako da bude dostojna svoje važne, upravo uzvišene namjene. Radovi su se izvodili u drugoj polovici 1863. godine. Naime, na tzv. Maloj županijskoj skupštini 20. lipnja 1863. bilo je izviješćeno da je provedena »jeftimba za priredjenje dvorane i prostorijah za pisarne« i predloženi su na odobrenje ugovori s Ivanom Plochbergerom, zagrebačkim graditeljem, sa »slikarom« (soboslikarom) Eduardom Hasseom i s »plinarnom tvornicom« za »priredjenje za razsvjetljenje dvorane i prohodah« (hodnika).⁵² Teško je znati kolik je udio graditelja Plochbergera u dovršavanju velike dvorane koju je zasnovao Brdarić unutar svoje palače. Zaključiti se može da se Plochberger držao Brdarićeve osnove, jer – kod prikupljanja ponuda: »Zaključeno je, da se ostane pri prvom planu sgrade; prozori u drugom katu da ne budu sljepi...«⁵³

Potkraj studenoga 1863. godine dvorana je bila dovršena, pa je »mala« skupština zaključila »da bi se imale nabaviti klupe od tvrdog drveta kožom obučene uzduž stijenah, zatim stol u obliku kopita sa zelenim suknom i primjereni broj kožom obučenih stolicah« i da se zidovi urese slikama »zaslužnijih muževah naše domovine«. Dvorana je, pak, zablislala doskora u još većem sjaju, o čemu su pisale novine:

Sabor'ska palača prema projektu Aleksandra Brdarića, uklopljena u projekt kompleksa tzv. Vladine palače, 1908. godine, tlocrt (Povijesni arhiv Zagreb)

The Assembly building according to A. Brdarić's plan, as incorporated into the plan of the so-called Government House, 1908

»Izpunila se davno očekivana želja svih stanovnikah slavne zagrebačke županije i osvanuo je dan, kad se može radostno reći, da je naša velelepa županijska dvorana gotova i sgodno priredjena za viećanje, komu je već u osnovi županijske sgrade namijenjena bila. Danas u 5 sati bit će svečano plinom razsvjetljena, a kako čujemo, otvorit će se drugi put koncertom, što će ga u samoj dvorani dati narodni zemaljski glazbeni zavod.

Da se u naših čitateljah pobudi još veća radost, što je dvorana gotova, kazat ćemo im u kratko nieke slike, što je riese. Tako na pr. vide se poslanici gèrkoga cara Heraklija, gdje utanačuju s vojvodami hèrvatskoga naroda s onu stranu Karpatah naime: Klukom, Lubelom, Kosencem, Muklom i Horvatom, a vide im se i dvie sestre Tuga i Vuga. Gèrčki poslanici narisani su u gèrčkom, a hèrvatski u hèrvatskom narodnom odijelu. Netebra da spominjemo, da je ta slika uzeta iz VII. stoeletja.

Druga slika predstavlja nam slovenske poslanike, kako u Sisku sklupaju s hèrvatskim vojvodom Ljudevitom savez za obranu i napad protiv grozovitih Frankom. Dakle g. 819. pobratili se Hèrvati i Slovenci, da steku zajedničku narodnu i dèržavnu samostalnost.

Tretja slika pokazuje nam krunisanje hèrvatskoga kralja Dimitra Svinimira, što ga je u stolnoj cèrkvi u Splietu obavljao g. 1076. apostolski poslanik opat Gebizon. Uz kralja vide se kraljevska insignija: kruna, žezlo, mač i zastava.

U četvèrtoj slici vidi se 12 hèrvatskih županah, gdje kao zastupnici naroda utanačuju ugovor s Kolomanom, ugarskim kraljem, koji je uslied tih ugovorah učinjenih u XII. stoeletju počeo se zvati kraljem Hrvatske, Dalmacije i Slavonije.

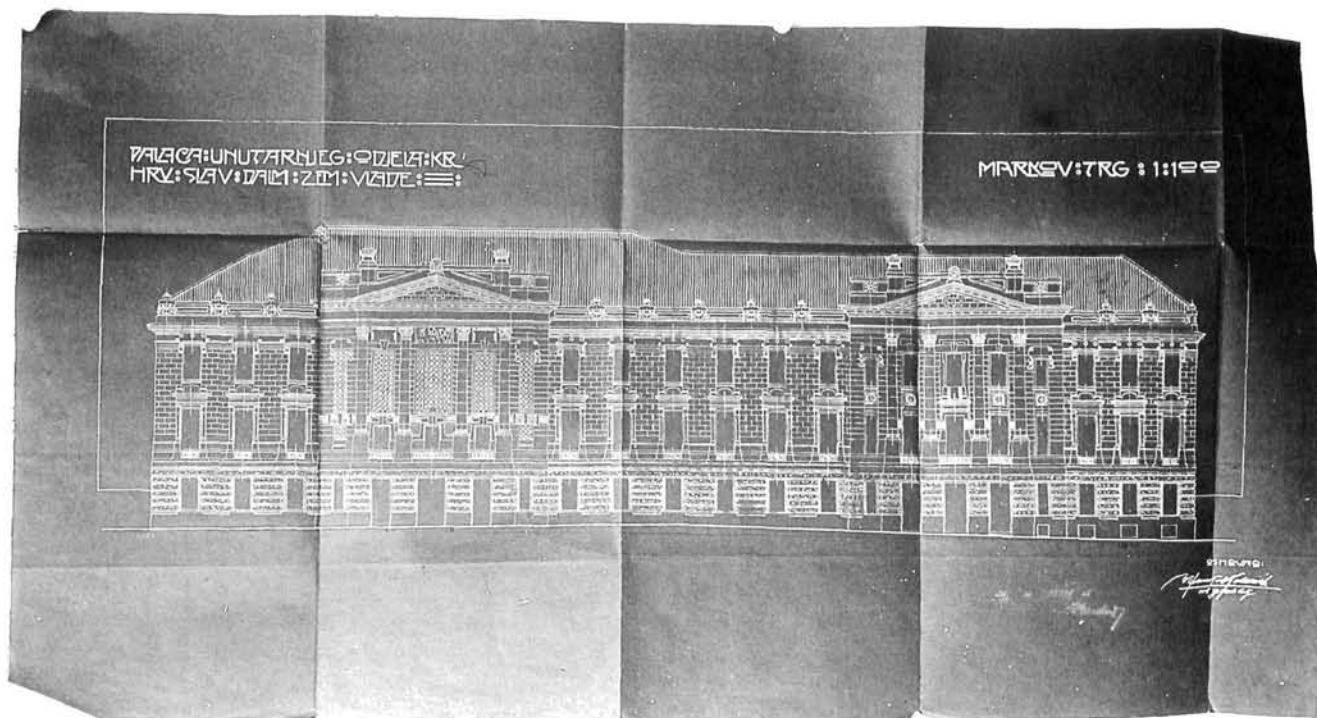
Peta slika stavlja nam pred oči strašan bojni prizor znamenite one bitke među Hèrvati i Tatarima g. 1242. nedaleko od jadranskog mora. Glavni vojevode su: ban Dioniz, Stjepan i Jakob Šubići (poslije grofovi Zrinski), Miroslav, Bartul i Vid Frankopani itd.

U šestoj slici vidi se, kako sabor, dèržan u cèrkvi cetinskoj god. 1527. imenova nadvojvodu Ferdinanda, iz vladarske Habsburške kuće, kraljem Dalmacije, Hèrvatske i Slavonije. Medju saboraši vide se biskup Andrija, grof Ivan Karlović i dr.

Osim tih slika ima slika Nikole Zrinjskoga Sigetskoga, slika bana Jelačića itd.⁵⁵

Uz taj opis slika vrijedno je napomenuti da je u njemu naredne povijesne teme i likove prikazivao svojim radovima (u ulju i litografiji) slikar Josip Franjo Mücke (1819.-1883), pa bi se lako moglo zaključiti da je on bio autor slika u sabornici. Ipak zbuňuje podatak da se on u Zagrebu nastanio 1865., a slike su opisane već 1863. godine, dok je on boravio u Slavoniji.^{55a}

Svečano ukrašena dvorana nije imala služiti samo Zagrebačkoj županiji, već i Hrvatskom saboru, onako kako je u 18. stoljeću saborska dvorana služila županijskim skupštinama. U zapisniku Županije ostao je zapis:

Nacrt pročelja sabornice na Markovu trgu, Janko Kolarić, 1907. godina (Povijesni arhiv Zagreb)
 Plan of the front of the Assembly building on St. Mark's Square, Janko Kolarić, 1907

izložen i izvadak iz zapisnika porote, te arak, na kom su posjetioci mogli ubilježiti svoje nazore ob osnovama.

Posjet ove izložbe bio je vanredno živahan, te su tom zgodom ove naše društvene prostorije prvi put služile svom opredjeljenju, da budu stjecištem sveukupnog tehničkog rada u domovini.

Ob osnovama samim bit će shodno koju progovoriti.

Okolnost, da je većina ureda kr. zemalj. vlade smještena po raznim, prostorno udaljenim, nedostatnim i nedoličnim privatnim kućama, da je najamnina za ove razmjerno vanredno velika a i ovisna o volji odnosnih kućevlasnika, ponukala je kr. zem. vladu, da kupi skup kuća, omeđan Markovim trgom, Kamenitom, Opatičkom i Županijskom ulicom, da ga demolira, te da umjesto njega sagradi doličnu i svrsi shodnu vlastitu palaču.

U okviru čednih naših sredstava, a pored mnogo daleko prećih narodnih potreba, zasnovana je ova zgrada što jednostavnijom i čednijom. Zem. vlada ipak ne htjede, da posve ignoriše mnijenje pozvanih stručnjaka u tom predmetu, prem su pogledom na razmjerno veoma malenu preliminovanu glavnicu od 500.000 K za toli veliku izgraditi se imajuću površinu, arhitektonski zahtjevi a priori porinuti tek na drugo mjesto – te je raspisala natječaj, kako bi imala zgode saslušati mjerodavno mnijenje, a možebiti i postigla izravno posve zrio elaborat za izradbu detaljnih nacрта.

Ovomu je natječaju bio prigovorio Klub hrvatskih arhitekta posebnim kr. zem. vladi podnesenim memorandumom, a ova je na temelju potonjega upodpunila prvobitne ustanove natječaja.

Rok za podnesak osnova bio je ustanovljen do 1. lipnja o.g. u podne, dočim se je po vladi imenovana porota sastala u predsjedničkoj dvorani zem. vlade dne 3. lipnja o.g.

Porota sastojala se iz sljedećih lica: Josip Vančaš, civ. arhitekt i građevni savjetnik iz Sarajeva, Janko J. Grahor, ovlašt. civ. arhitekt iz Zagreba, Kuno Waidmann, c. i kr. građevni savjetnik iz Štajerskog Gradca, nadalje od strane kr. zemalj. vlade

tehnički savjetnici August pl. Pisačić i Josip Chvala, kojima je kao perovoda bio dodijeljen pisac ovoga članka.

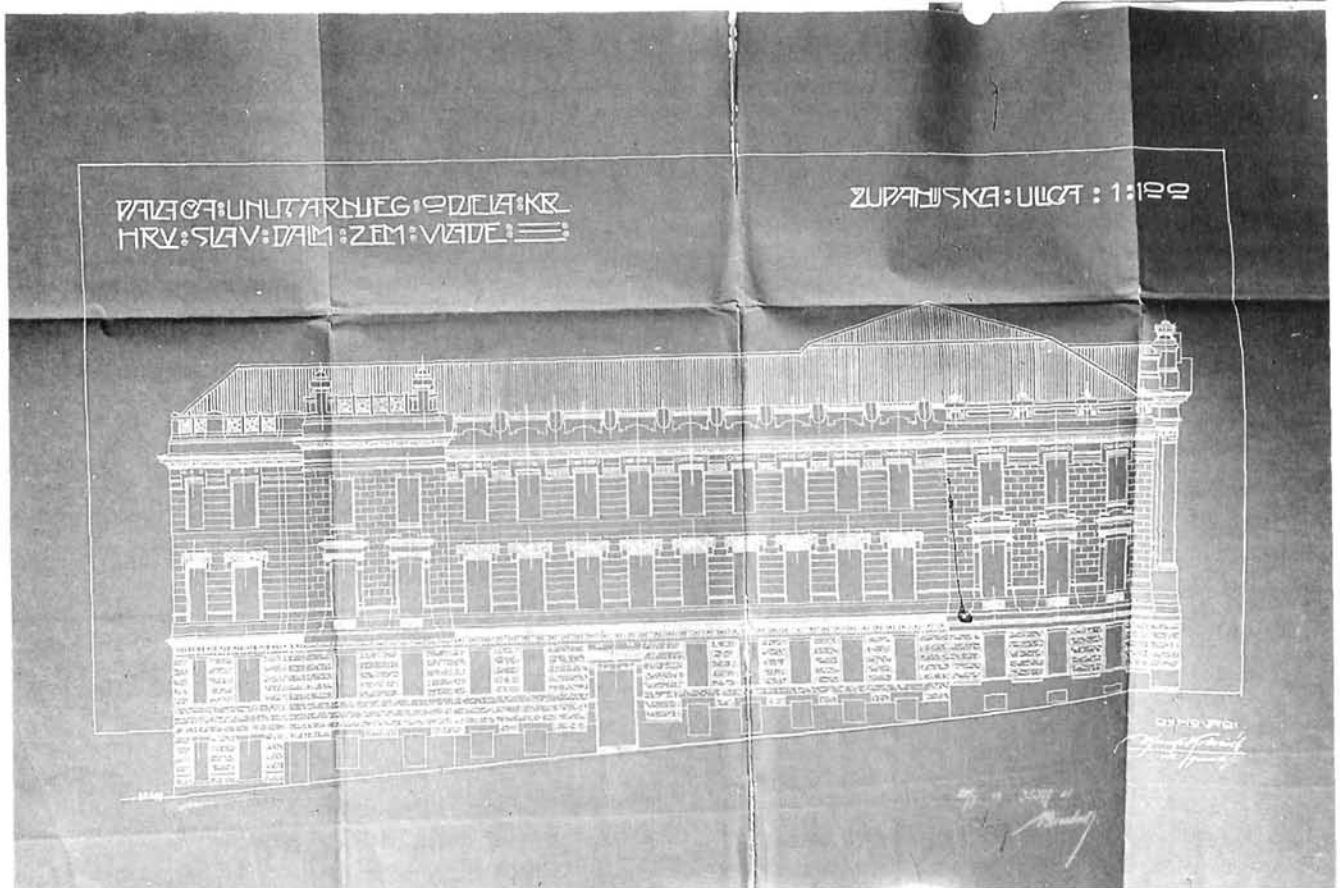
Porota se je konstituirala, izabrala pročelnikom građ. savj. Waidmanna, a zamjenikom građ. savj. Vančaša, našto se je prešlo na preuzimanje zapečaćenih osnova, te na ocjenu istih i to tako, da je svaki pojedini porotnik svaku pojedinu osnovu proučavao, bilježec svoja opažanja. Nakon ovakovog iscrpivog študija prešlo se je na zajedničku ocjenu svake pojedine osnove, te je od podnesenih šest osnova njih pet uzeto u uži izbor, dočim je šesta – ona sa mottom A D – izlučena.

Porota složila se je u sudu, da nijedna od podnesenih osnova ne odgovara toli podpuno, da bi izravno mogla služiti podlogom izradbi detaljnih nacрта, da se dakle obe razpisane nagrade od 2000 K i 1500 K nijednoj osnovi podijeliti ne mogu. Prema naknadnoj natječajnoj ustanovi imala se je dakle ova svota od 3500 K porazdjeliti na tri relativno najbolje osnove, dočim je poroti prosto i dalnju koju osnovu preporučiti zemalj. vladi za nabavu uz odštetu od 800 K. Prema uspjehu tajnog glasanja nagradene su osnove sa geslom: a) Koncentrični kruzi, b) Sklad i c) Zagreb, dočim je preporučena nabava osnovâ sa geslom Jadro i sa geslom IX.

Nakon obavljena glasanja pozvan je ravnatelj pomoćnih ureda, da donese pohranjene i zapečaćene omote te je iz istih proizašao slijedeći rezultat: nagradeni su prema gornjem redu ovl. civil. graditelj Janko Kolarić, arhitekt Stjepan Podhorski te gg. Susan i Fišer (zajednički); preporučena je nabava osnova: arhitekta Viktora Kovačića i Leona Kalde. Omot otklo-njene osnove A D nije otvoren.

Nakon ovako iznesena historijata ovog natječaja, kojim se je i dnevna naša štampa vrlo intenzivno pozabavila, uputno je reći koju i ob osnovama, kojim su ocjene po poroti uslijedile.

Osnova Kolarićeva odlikuje se jasnim i dobrim tlocrtom, udes-bom lih dvaju dvorišta, spojnim krilom i terasovanjem dvorišta. Façada zamišljena je u slogu renaissance, u koju su vješto upleteni po gdjekoji motivi »moderne«. Porota prigovorila je

Nacrt pročelja sabornice u Županijskoj ulici, Janko Kolarić, 1907. godina (Povijesni arhiv Zagreb)
 Plan of the front of the Assembly building in the Županijska street, Janko Kolarić, 1907

srednjem rizalitu u pročelju Markovog trga, te neshodno smještenim zahodima.

Osnova arhitekta Podhorskog dovada fačadu građevine u sretan sklad sa Markovom crkvom. On polaže važnost na slikovitu siluetu zgrade, podaje fačadi – oslanjajući se na njemačku renaissancu i na motive Markove crkve – fino zasnovano lice moderne građevine, koje još oživljuje ugradbom ukusnih prozorčića na krovu. Poroti se nije sviđelo stubište i portal na Markovom trgu, uglovi u Opatičkoj ulici, te navodno preteški izbočeni dijelovi rizalita.

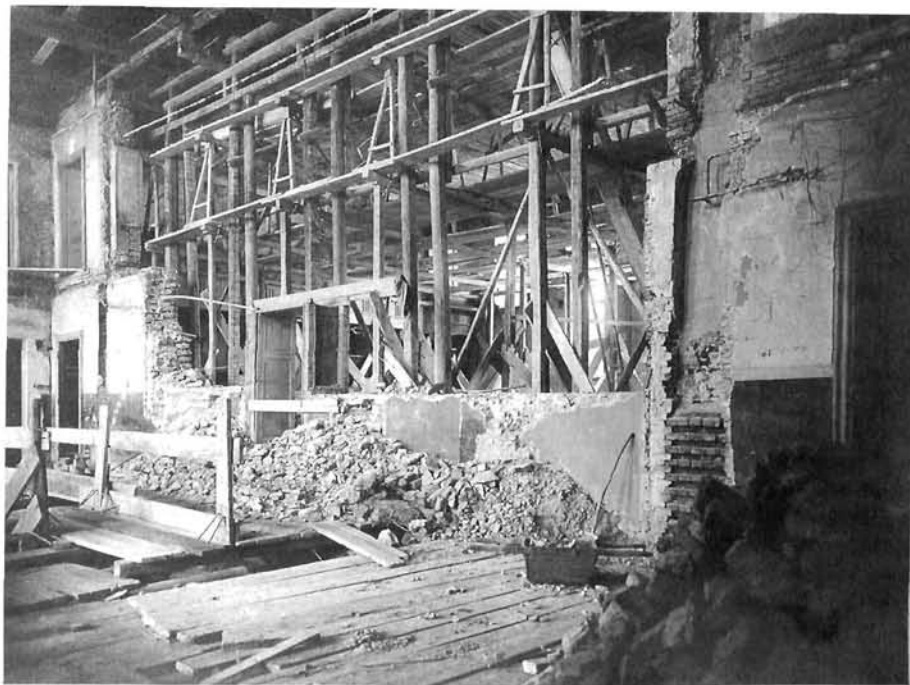
Barokna fačada osnove gg. Karla Susana i Ignjata Fišera dojmije se osobito sa strane Markovog trga; tloris je ove osnove veoma jasan, prostorije koinciduju kroz sve spratove, što se bezuvjetnom prednošću smatrati može. Prevelika duljina jednoprozornih soba (7,0 m), preuzki hodnici (2,0 m) te nedostatni zahodi naglašeni su po poroti manom osnove. Osnova arhitekta Kovačića uspjela je u pogledu jasna tlorisa, lijepih vestibula i stubišta; dvaput prelomljeni građevni pravac u Opatičkoj ulici riješava vrlo spretno jednoličnost dugog i visokog pročelja u uskoj ulici. Vanjsko lice zgrada prilagođuje se okolini, što je doduše lijepo zamišljeno, nu što po mojem sudu ne odgovara obćenitom ukusu naših dana. Lijepa je ideja i monumentalni porticus na Markovom trgu sa dugim balkonom za svečane zgode. Porota pronašla je veličinu soba nedostatnom, osnovano stubište u dvorište sabornice nezgodnim poradi njime spriječena uvoza u dvorište, smještenje registra-

ture pod krovom neprikladnim, te konačno kupulne krovove preneznatnima.

Osnova Leona Kalde odlikuje se ponajviše lijepom silhouetom u Opatičkoj ulici, gdje je srednji rizalit podignut na tri sprata. Fačada je jednostavna, nu svakako lijepo i skladno riješena; osobito lijepa je osnovana velika loggia na Markovom trgu. Kao tehničku manu navodi porota dvorište, zasnovano u jednoj kosini, te nedostatno razsvjetljen hodnik krila u Opatičkoj ulici.

Odklonjena konačno osnova sa geslom A D prikazuje fačadu u t.zv. Starobečkom slogu, koja bi se navodno najpovoljnije snašla u milieu Markovog trga. Prvobitne figure obiju tympanona, risane preveć učenički, kvarile su znatno utisak. Kasnije su izmjenjene. Fačada sama – čedno zamišljena i još čednije nacrta – dojima se bezuvjetno milo, jer ju oživljuju otvoreni kapci, nu pomislimo li si istu fačadu zimi – pored zatvorenih prozora – tada je lice ove velike zgrade tako rekuć golo, kao kod stare vojarnje. Porota nije ovu osnovu preporučila na uži izbor poradi tehničkog zamašnog nedostatka, podignuća naime glavnog zaleznog zida iza stupova II. i III. sprata u Opatičkoj ulici što bi prouzrokovalo posve neopravdani višetražak, skupu i tešku konstrukciju u prvom spratu i prizemlju.

Ako uspjeh ovog natječaja i nije kadar, da posve zadovolji mlade konkurente, pošto nijedan nije odnio paomu prve nagrade, to ga valja ipak pozdraviti kao činjenicu, da će se odsele

Radovi na pregradnji saborske palače 1910. godine (obitelj Kalda)
Reconstruction of the Assembly building in 1910

vazda saslušati glas mlade jošter naše umjetničke kolonije arhitekata u svakom pitanju izgradnje bijelog i ponosnog našeg glavnog grada Zagreba.«

Publika je bila pozvana da glasovanjem na izložbi izrazi svoje mišljenje o projektima. Rezultat je objavljen u novinama: Kolarić 19,5, Susan-Fišer 18, Podhorsky 11, »A D« 8,5, Kovačić 5, Kalda 2.⁶³ Svakako je zanimljivo da su na natječaju, vjerojatno prvome u povijesti hrvatske arhitekture, sudjelovali domaći projektanti, svi redom tada još mladi.

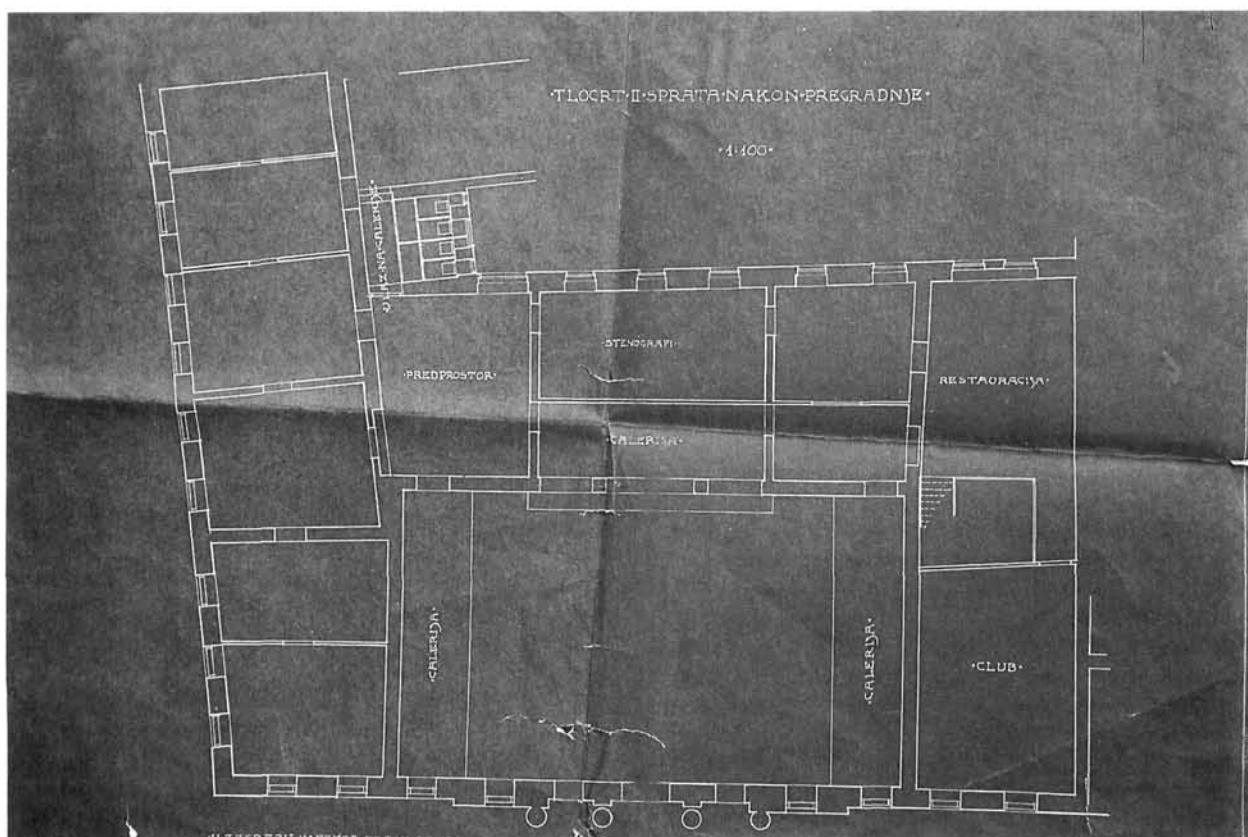
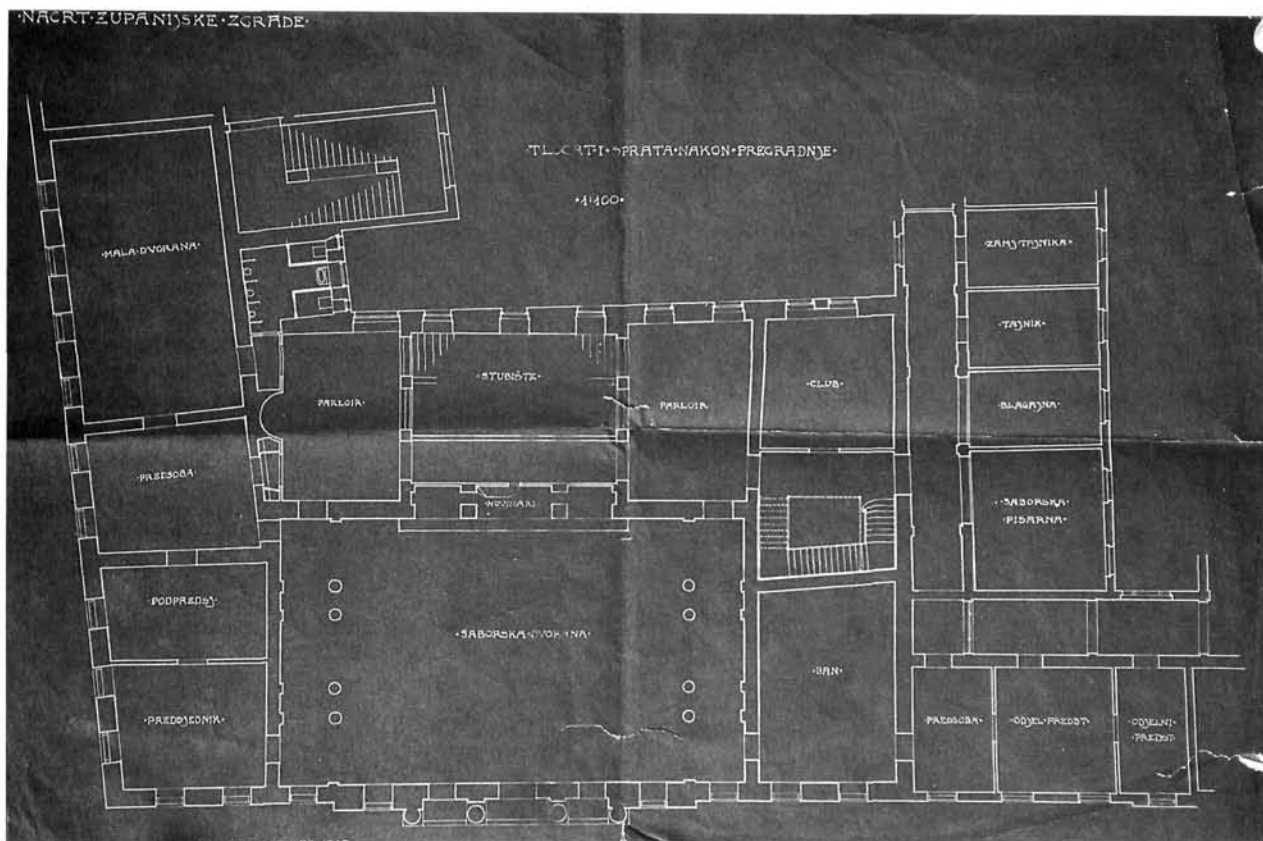
Osnove koje su stigle na natječaj nisu se sačuvala ili, bar do danas nisu nađene. Sačuvali su se samo nacrti u mjerilu 1:100 pročelja na Markovu trgu i u Županijskoj ulici ovl. graditelja Janka Kolarića.⁶⁴ Pročelje na Markovu trgu razrađeno je ne samo za »vladinu palaču«, već i za staru županijsku, odnosno saborsku palaču. Ti Kolarićevi nacrti pročelja svjedoče o zahtjevu u pozicijama natječaja da se stara palača uklopi u novi blok i da istočna strana Markova trga djeluje kao cjelina.

U ostvarenju te zamisli bilo je teškoća, pa i nekorektnosti. Županija se žalila da je kr. zemaljska vlada počela pregradnju županijske palače bez pitanja Županije: »U toj zgradi je čitav srednji dio počam od temelja pak do krovišta potpuno preinačen i tako, da je kr. zem. vlada adaptirala slijedeće prostorije, i to: 1. desnu stranu prizemlja za zem. blagajnu, 2. lijevu stranu prizemlja za saborsku pismohranu, 3. dvoranu i sve prostorije prvoga kata pregradila je posve i lih (samo) u saborske svrhe, a isto tako 4. pregradila je posve preinačila drugi kat...«⁶⁵ Radove na pregradnji sabornice prikazuju stare fotografije (sačuvane u obitelji arh. Kalde), a također i preobrazbu pročelja: staro 1908., novo 1911. godine. Novo stanje prikazano je 1910. godine na nepotpisanim tlocrtima.

Prema ishodu natječaja za Vladinu i Saborsku palaču nijedan natjecatelj nije dobio prvu nagradu, i nije određeno tko će biti autor projekta. Svakako su već spomenuti Kolarićevi na-

crti pročelja na Markovu trgu i u Županijskoj ulici bili »primljeni u gradskom građevnom uredu 20. VII. 1908., što je na njima službeno potvrđeno. Kolarić je na tim pročeljima komponirao neoklasicističke i neorenesansne elemente miješajući ih s nekim secesijskim motivima. Rizalit na pročelju Vladine palače nije identičan s rizalitom Saborske palače, iako mu je vrlo sličan, jer je projektant morao ukomponirati zatečen raspored prozorskih otvora. Izvedena pročelja u osnovnom odgovaraju tome projektu, ali se razlikuju u detaljima, i osobito u razradi rizalita (balkoni dodani). Prema sjećanju arh. Aleksandra Freudenreicha⁶⁶ projektanti su bili Karlo Susan i Lav Kalda; Susan je uskoro umro, a Kalda je nastavio sam. U evidenciji koju je sâm Kalda vodio o svojim radovima ova se palača nalazi na prvom mjestu. »Obračunske nacрте« 31. prosinca 1910. godine potpisali su »Kalda i Štefan arhitekti i graditelji«.⁶⁷ U tom zajedničkom projektogradevnom poduzeću Kalda je bio arhitekt a Štefan graditelj. Očito je udio Lava Kalde na toj građevini bio najveći, štoviše, »zanimljiva pregradnja hrvatske sabornice, prema članku u časopisu Hrvatska metropola (1925.), njegovo je djelo.«⁶⁸

U pregradnji stare županijske zgrade za sabornicu najveće su promjene izvođene u vezi s glavnim stubištem. Po Brdarićevu planu nalazilo se sjeveroistočno od dugačkog ulaznog prostora. Sad je izvedeno dvokrako stubište, smješteno u os ulaznog prostora, čime je ulazno predvorje dobilo mnogo svečaniji izgled. Ograde stubišta obložene su bijelim mramorom s crnim žilicama, kombiniranim s crnim mramorom. Istim vrstama mramora oblikovane su i obložene balustrade u predvorju prvoga kata ispred dvorane. Pilastru u tom također svečanom prostoru podijeljeni su u četvorine, na bridovima ukrašeni uskim reljefnim ornamentom. Vitraži pojačavaju dojam secesije, prilagodene klasicističkom miru unutrašnjosti palače. Glavni prostor palače, velika dvorana za saborska vijećanja,

Bilješke

1. CD II, p. 25 doc. 26.
2. *Zaklj. Hrv. sabora*, III, p. 290, art. 26 od 4. IV. 1731.
3. Povijesni arhiv, Zagreb (PAZ), Prot. fass. 77, p. 251.
4. *Zaklj. Hrv. sabora*, III, p. 313, 314, art. 7 od 4. IX. 1731.
5. PAZ, Prot. fass. 80, p. 436-440.
6. Hrvatski državni arhiv (HDA), Sab. spisi, kut. 11, br. 18732/732.
7. *Zaklj. Hrv. sabora*, III, p. 446, art. 25 od 4. XI. 1733; p. 471, srt. 11 od 9. IX. 1734.
8. *Zaklj. Hrv. sabora*, IV, p. 10, srt. 22 od 22. IX. 1735.
9. *Zaklj. Hrv. sabora*, IV, p. 70.
10. **L. Dobronić**, *Zagrebački graditelji i građevinski ceh u XVIII. stoljeću*. Iz starog i novog Zagreba, V, Zagreb 1974.
11. HDA, Sab. spisi, kut. 230, br. 288, Missellanea 1738.
12. **Z. Herkov**, *Naše stare mjere i utezi*, Zagreb 1973., p. 80: 1 bečki hvat – 6 stopa, 1 stopa – 31,6 cm (1 hvat oko 190 cm).
13. HDA, Sab. spisi, kut. 230, br. 288 p. 392.
14. *Zaklj. Hrv. sabora*, V, p. 302, art. 2 od 5. III. 1749.
15. HDA, Sab. spisi, kut. 230, br. 288 p. 388, 405-422 i 440-451.
16. **F. Buntak**, *Prilog građevnoj povijesti stare županijske i saborske zgrade na Markovom trgu u Zagrebu*, Zbornik zagrebačke Klasične gimnazije 1607-1957., Zagreb 1957., p. 637, bilj. 7.
17. Hofkammerarchiv u Beču, Camerale Ung., fasc. 33/2, 92 ex Marti 1771.
18. Hofkammerarchiv u Beču, Kartensammlung, RB 142/1, 142/2.
19. Nacionalna biblioteka u Budimpešti.
20. PAZ, Prot. fass. 80, p. 334-335.
21. Hofkammerarchiv u Beču, Camerale Ung. fasc. 33/2, p. 182, 2.III.1771.
22. *Zaklj. Hrv. sabora*, IX, p. 364, art. 6.
23. *Zaklj. Hrv. sabora*, X, p. 6, 9, art. 7.
24. **F. Buntak**, rad nav. u bilj. 16, i: *Kuće Zrinskih i srednjovjekovni kraljevski dvor u Gornjem gradu u Zagrebu*, Iz starog i novog Zagreba, II, Zagreb 1960.
25. *Zaklj. Hrv. sabora*, X, p. 133, art. 2.
26. **R. Horvat**, *Povijest banske palače*, Vj. zem. arhiva, god. XVII, 1915.
27. *Zaklj. Hrv. sabora*, XII, p. 172, art. 17.
28. *Zaklj. Hrv. sabora*, XII, p. 10.
29. *Zaklj. Hrv. sabora*, XII, p. 94, art. 4.
30. *Zaklj. Hrv. sabora*, XII, p. 120, art. 10 od 10. VIII. 1840.
31. *Zaklj. Hrv. sabora*, XII, p. 139, 18. X. 1842.
32. HDA, Prot. gen. congr. Com. Zag. 17. XII. 1838., art. 71.
33. PAZ, Prot. fass. 101, p. 478-480.
34. **L. Dobronić**, *Pavao Vitezović u Zagrebu*, Senjski zbornik, VI, Senj 1975.
35. HDA, Prot. gen. congr. Com. Zag. 22. XI. 1841., art. 12, i 14. III. 1842, art. 8/2.
36. HDA, Prot. gen. congr. Com. Zag. 8. I. 1844., art. 9/1.
37. HDA, Zag. žup. Kat. 204, p. 122, 20. VI. 1844.
38. HDA, Prot. congr. Com. Zag. 17. III. 1845. art. 3.
39. **L. Dobronić**, *Bartol Felbinger i zagrebački graditelji njegova doba*, Zagreb 1971., p. 60.
40. HDA, Prot. congr. Com. Zag. 28. VII. 1845., art. 13.
41. HDA, Prot. congr. Com. Zag. 20. II. 1846., art. 15.
42. HDA, Prot. gen. congr. Com. Zag. 20. V. 1846., art. 22.
43. HDA, Prot. gen. congr. Com. Zag. 25. V. 1847., art. 14.
44. HDA, Zag. žup. Kat. 207, p. 170, art. 1.
45. HDA, Zag. žup. Kat. 207, p. 227.
46. HDA, Prot. Vel. žup. skupštine, 22. V. 1848., art. 36/2.
47. HDA, Ug. namj. vijeće, kut. XXI (fasc.27-28) br. 233/1846. i fasc. 47 br. 87/1847.
48. *Zaklj. Hrv. sabora*, XII, p. 195.
49. *Zaklj. Hrv. sabora*, XII, p. 268, 269, art. 10 i 11.
50. PAZ, Grad. spisi, Radićev trg 6.
51. NSB, GZ 387.
52. HDA, Zag. žup., Zapisnik Male skupštine, 20. VI. 1863., čl. 37.
53. Narodne novine, 29. V. 1863., p. 481.
54. HDA, Zag. žup., Zapisnik Male skupštine, 20. XI. 1863., čl. 44.
55. Narodne novine, 5. XII. 1863., p. 1119.
- 55a. **M. Schneider**, *Historijsko slikarstvo u Hrvatskoj*, Zagreb 1969.
56. HDA, Zag. žup., 1. XII. 1864.

57.
Narodne novine, 10. XI. 1864., p. 3.
58.
Izvještaj o stanju javne uprave u Županiji Zagrebačkoj za god. 1909., p. 261.
59.
HDA, Namj. vijeće, kut. 146, br. 13147.
60.
Narodne novine, 20. VI. 1907., Domaće vijesti, Demoliranje zgrada na Markovom trgu.
61.
HDA, Unut. odj. Vlade, br. 49.022/907, u fondu Savska banovina, Tehn. odjel.
62.
Viesti Hrvatskoga društva inženira i arhitekta u Zagrebu, 1907., god. XXVIII, br. 4, p. 48-49.
63.
Narodne novine, 13. VI. 1907, Domaće vijesti. – Žarko Domljan objavio je dva nacrtu pročelja Vladine palače arh. Huga Ehrlicha: *Arhitekt Ehrlich*, Zagreb 1979, p.50, 51.
64.
Kopije u PAZ (Radićev trg 6).
65. Izvještaj o stanju javne uprave u Županiji Zagrebačkoj za godinu 1911., p. 258 (Županijski dom).
66.
Vjesnik, 31. VIII. 1966., p. 5.
67.
HDA, Kult.-tehn. odj. Zem. vlade, kut. 37, br. 23/1910.
68.
Hrvatska metropola, god. I, Zagreb, 26. VII. 1925., p. 273.
69.
Novosti, 20. I. 1911., p. 2.

Summary

Lelja Dobronić

History of the Croatian Assembly Building

Until the 18th century the Croatian Assembly held its meetings in various buildings in different parts of the country, according to circumstances and the available premises, as well as a number of different buildings in Zagreb itself (in what was then the royal palace, the bishop's palace, the city hall), but for the last 260 years it has met in the same place, the building on St. Mark's Square (no.6), opposite the parish church of St. Mark. It was there that the Kingdom of Croatia, Slavonia and Dalmatia purchased in 1731 a large house with an extensive yard reaching as far as Opatička Street from Nikola Vojković. The house was destroyed by fire that same year, and in 1732 the construction of a new two-storey building in the baroque style was begun. The plans drawn up by the Zagreb builder Matija Leonhart have been preserved. The front was 28.6 metres long and had two carriage entrances. At first floor level nine windows overlooked the square (in groups of three). The assembly hall, measuring 18x6.5 metres, extended from the front of the building to the courtyard side. Next to the assembly hall there was a series of three apartments »for individual interviews with His Excellency the Governor«, who was also the President of the Assembly and the commander-in-chief of the army. Other rooms served as the Assembly's Record Office, the Governor's courtroom etc.

In the course of time, this two-storey building became too small for the needs of the Assembly, and in 1839 the house next door was purchased, so that both houses might be demolished and a large three-storey building erected on the site. The plans were drawn up in 1841 by the Zagreb builder Bartol Felbinger, but as the government did not approve them, a new scheme was drafted in 1845 by Aleksandar Brdarić, then a young master-builder. The building was completed in 1849. Its main frontage was on St. Mark's Square (40 metres long) and on 29th October Street. The main front had late classicistic features with a certain Biedermeyer sensibility. From a spacious foyer divided by pillars into three aisles an asymmetrically placed staircase led up to the first and second floors. The hall for the Assembly's meetings (23x17 metres) occupied the central part of the building next to its main front and had galleries. The interior decoration of the hall was completed in 1863, the year when it was embellished by paintings of incidents from the history of Croatia.

The Assembly building underwent its last major alteration in the years 1908-1911. The regional government at that time promoted a competition for a design for its own offices on St. Mark's Square adjoining the Assembly building, in such a way that both premises might be under one roof. At this stage the interior of the Assembly building was also rearranged, but its main features, the assembly hall and the entrance colonnade, remained as they had been. The work was designed and supervised by the architect Lav Kalda. The three-storey front of the new complex, for the most part on the east side of St. Mark's Square, features a mixture of architectural styles: neo-classicism, neo-Renaissance and elements of the Secession. The Assembly building is indeed a monument of Croatian culture.